

8. Цаглова Р. С. Системное исследование терминологии политической экономики : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.04. – М., 1988. – 45 с.
9. Hornby A. S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English / Albert Sidney Hornby. – Oxford : Oxford Press, 2001. – 792 p.
10. NTC's MASS MEDIA Dictionary by R.Terry Ellmore / National Textbook Company. – N.Y., 1992. – 500 p.
11. The Oxford Dictionary of New Words. – Oxford ; New York : Oxford University Press, 1992. – 322 p.

R. I. Dudok

INTERLINGUAL PROCESSES OF INTERFERENCE IN THE ENGLISH TERMINOLOGICAL SYSTEM

The article is concerned with an extensive research into the issue of structural, semantic and functional features of English social and political terminology. Social and political term is defined as a word or word combination that expresses political notion and belongs to science and political terminology as informative, meaningful and mono semantic unit. The aim of the research is to give an analysis of lexical-semantic peculiarities of the terminology researched in both statics and dynamics. We investigate different term formation means in order to reveal the most productive ones. Metaphor is the most efficient in semantic term formation, as such terms are motivated and establish relations with the other ones.

Key words: interlingual interference; science and political terminology; mass media discourse; invariant meaning of the term; micro/macro field; linguo pragmatics; term forming models.

УДК 811.161.2'373.46:666.3/7

О. В. ЗОЛОТА
(Слов'янськ, Україна)

БАГАТОЗНАЧНІ ТЕРМІНИ В СКЛАДІ КЕРАМІЧНОЇ ТЕРМІНОЛЕКСИКИ

Статтю присвячено дослідженню явища полісемії в українській керамічній термінології. Увагу приділено з'ясуванню причин появи багатозначних термінів у межах досліджуваної лексики, визначенню джерел поповнення фахової мови кераміки. Окреслено типи багатозначних одиниць та здійснено класифікацію аналізованих полісемантів.

Ключові слова: українська керамічна термінологія, полісемант, полісемія керамічних термінів, багатозначний термін, метафоризація мовних одиниць, термінологізація загальнонавчальної лексики.

Постановка проблеми. Поповнення термінологічного словника будь-якої галузі відбувається під дією як мовних, так і позамовних чинників, у результаті
О. В. ЗОЛОТА, 2017

чого склад спеціальної лексики збагачується новими одиницями та розширюються межі їх функціонування, або навпаки, деякі лексеми виходять із активного вжитку. Важливу роль у цих процесах відіграють лексико-семантичні явища, що відбуваються у фахових мовах, зокрема і явище багатозначності термінологічних одиниць.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема полісемії термінологічної лексики неодноразово поставала предметом досліджень мовознавців. Явище полісемії у межах науково-технічної термінології привернуло увагу О. М. Кримець, Т. Я. Волкової, С. В. Рождественської та ін. Аналіз багатозначних термінів у межах окремих терміносистем здійснили у своїх працях Т. О. Луковенко, Н. П. Книщенко, М. Р. Процик, О. Л. Білка, А. Ф. Соломахін та ін.

Метою дослідження є проведення лінгвістичного аналізу багатозначних термінів української керамічної термінології.

Реалізацію поставленої мети вбачаємо через виконання таких **завдань**: 1) з'ясувати причини виникнення полісемії у межах досліджуваної терміносистеми; 2) визначити джерела поповнення фахової мови кераміки; 3) окреслити типи багатозначних одиниць керамічної лексики; 4) провести аналіз полісемантичних термінів керамічної галузі.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю вивчення явища багатозначності в українській термінології кераміки та визначення його ролі у становленні словникового складу цієї лексики.

Термін як ключовий елемент термінологічної системи є, перш за все, словом, що функціонує за законами літературної мови, видозмінюється під дією різноманітних чинників. Перебуваючи у тісних відносинах зі словами загальнозживаної лексики, терміни не можуть існувати ізольовано й стають членами складноструктурованої мовної системи. Такий тісний зв'язок між складниками цієї системи нерідко спричиняє трансформацію слів загальнолітературної мови в терміни й навпаки. Це перетворення часто стає однією з причин появи багатозначності в межах спеціальної лексики.

Дослідниця С. В. Рождественська зазначає, що слова загальнозживаної лексики використовують для позначення понять на основі їх подібності за деякими ознаками, що з часом залишається лише у головних семах, і саме це спричиняє появу полісемії [8, с. 127].

Констатуючи існування полісемії в межах термінологічних систем, дослідники Б. М. Головін, Р. Ю. Кобрін, Д. С. Лотте та ін. зазначають, що до причин виникнення багатозначності термінів, окрім вже окресленої термінологізації загальнозживаної лексики, варто віднести також полісемію на основі метафоричних та метонімічних перенесень значень, а також авторську полісемію [1, с. 49], малочисельний кореневий словниковий матеріал порівняно з кількістю понять, некоректні запозичення іншомовної лексики [4, с. 9].

Полісемія – це здатність однакової форми слова передавати кілька значень. Це одна із властивостей асиметричного дуалізму мовного знака [3, с. 74].

Більшість науковців пристають до думки, що потрібно уникати полісемії терміна в межах термінологічних систем. Д. С. Лотте наголошував на неприпустимості існування багатозначних термінів у межах однієї термінологічної системи. Учений категорично відкидає можливість найменування різних за змістом понять одним терміном, особливо в межах науково-технічної термінології,

але припускає використання багатозначного терміна для називання абсолютно не пов'язаних між собою понять [5, с. 20].

Протилежну точку зору має М. В. Нікітін, називаючи полісемію “конститутивною якістю природних мов”, а слово, на думку ученого, “не має жорстко окресленого кола пов'язаних з ним концептів”, чим і пояснюється полісемія [6, с. 176]. Дослідник вважає, що багатозначність мовних одиниць є явищем закономірним і сприяє економії мовних засобів.

Наявність декількох значень у однієї термінологічної одиниці суперечить основній вимозі, що висувається до терміна, – однозначності. Відхилення від однозначності спричиняє неточне тлумачення понять, негативно впливає на процеси уніфікування спеціальної лексики та ускладнює порозуміння між фахівцями, особливо в межах однієї або близьких галузей. У деяких термінологічних розвідках трапляються твердження, що з'ясування значення терміна може відбуватися шляхом його ідентифікації в певному контексті. Однозначний науковий термін є самодостатньою лексичною одиницею, яка не потребує жодного уточнення. Вважаємо, що з'ясування значення терміна в межах контексту можливе для лексем, що використовуються в одній термінологічній системі.

Явище полісемії в керамічній галузі представлено достатньо варіативно. З огляду на досліджений словниковий матеріал, класифікуємо терміни-полісеманти кераміки за сферою вживання, за структурою, за морфологічною належністю та за походженням.

За сферою вживання виділяємо три типи термінологічної багатозначності: внутрішньосистемну, зовнішньосистемну та міжсистемну полісемію.

Зразками вияву зовнішньосистемної полісемії у термінології кераміки є слова на зразок: *бігуни*, *спадковість*, *відпочинок*, *пудри* та ін., що стали термінами внаслідок термінологізації загальноновживаної лексики (*пудри* – “лускаті порошки з розмірами часток 0,1-2 мкм” (ССНК, с. 165); *спадковість* – “збереження деяких особливостей вихідної структури речовини або матеріалу після структурного або фазового перетворення” (Там само, с. 121).

Під час дослідження явища полісемії варто зауважити, що слово виникає з одним значенням (прямим), що характеризує якості позначуваного предмета, а решта значень – переносні і з'являються вони в процесі перенесення ознак одного предмета на інший на основі подібності чи суміжності.

Приклади зовнішньосистемної багатозначності знаходимо серед термінів, що були залучені до керамічної терміносистеми шляхом метафоризації мовних одиниць на основі подібності за певними ознаками. Вагомий відсоток полісемантів складають терміни, в яких відображене метафоричне перетворення понять на основі зовнішньої подібності, наприклад: *нитки* (*прядиво*), *тісто*, *барабан*, *полива*, *вуса*, *сендвічі*, *брикети*, *оболонки*, *мушлі*, *човники*, *зерно* і под.

Термін *човники* в керамічній справі має значення “смностей, у яких проводиться спікання порошоків або пресовок, рідше – синтез важкотопких сполук” (Там само, с. 101). Термін *сендвічі* вживають на позначення “композиційних матеріалів або заготовок, що складаються з шарів різнорідних матеріалів або шарів армувальних волокон чи матриці, що чергуються”; *зерна* означає “дрібні кристали, зазвичай неправильної форми або (частіше) їхня сукупність – елементи структури полікристалів” (Там само, с. 68); *поливи* використовують для

називання “тонких склоподібних або склокристалічних покриттів, які наносять на кераміку” (Там само, с. 49).

Інша група термінів *заліковування*, *млини*, *повзучість*, *пропитка*, *старіння*, *втомленість*, *консервація* і под. пройшли метафоричну трансформацію за функційною схожістю з відповідником у загальнонавчальній мові.

Наприклад, у керамічній лексиці під терміном *заліковування* мають на увазі “усунення чогось” і використовують у словосполученнях *заліковування дефектів* (“усунення різних дефектів у реальних кристалічних тілах шляхом їх високотемпературної обробки та іншого впливу”) (Там само, с. 66), *заліковування тріщин* (“усунення усіх або частини мікротріщин у реальних кристалічних тілах”) (Там само, с. 67 та *заліковування пір* (“усунення усіх або частини пір з матеріалу шляхом його високотемпературної обробки”) (Там само, с. 66) і под.

Лексему *млини* вживають для позначення “приладів для отримання порошків матеріалів шляхом їхнього механічного подрібнення” (Там само, с. 109), термін *старіння* використовують для називання “зміни якостей й структури матеріалу в результаті зміни його фазового складу або тривалого впливу деяких зовнішніх факторів” (Там само, с. 192).

Про причини зовнішньосистемної полісемії у складі фахових мов слушно зазначила В. П. Даниленко. Основним поштовхом для найменування понять, що з’являються внаслідок невпинного науково-технічного прогресу та розширення досвіду людини уже наявними мовними засобами загальнолітературної мови, дослідниця називає “мобільність поняттєвих та відставання лінгвістичних структур” [2, с. 24].

Керамічна галузь тісно межує з іншими галузями науки та виробництва, а, отже, явище багатозначності охоплює лексичний матеріал як близьких до керамічної, так і не суміжних із нею терміносистем. Це й зумовлює існування міжсистемної полісемії у межах окресленої термінологіки.

Наприклад, термін *тигель* у керамічній справі – “посудина з вогнетривких матеріалів для плавлення, нагрівання або сплавляння різних речовин”, а у друкарстві – “масивна металева плита друкарської машинки для притискування паперу до вкритої фарбою друкарської форми” (ВТС, с. 1449).

Терміном *випал* у керамічній справі називають “термообробку порошку та (або) суміші порошків та (або) волокон та (або) формовок за однакової температури нижче точки топлення хоча би одного з компонентів з метою консолідації та забезпечення визначеного комплексу механічних й фізико-хімічних властивостей” (ССНК, с. 190), а у військовій справі під цим словом мають на увазі “одночасний постріл із кількох рушниць, гармат; залп” (ВТС, с. 144).

Термін *декорування* у лексичній системі кераміки називає “метод виявлення дислокацій та інших дефектів у кристалах” (ССНК, с. 78). Проте у вокабулярії декоративно-ужиткового мистецтва термін *декорувати* позначає “художньо оформляти, прикрашати що-небудь” (ВТС, с. 281).

Полісемантичність термінів проявляється й у межах керамічної та медичної галузей. Прикладами є терміни *таблетки*: 1) у керам. – “брикети геометрично правильної форми” (ССНК, с. 199); 2) у мед. – “доза ліків у вигляді спресованого в кружальце порошку” (ВТС, с. 1425); *флюси* – 1) у керам. – “один із компонентів шихти для виготовлення кераміки, що переходить під час плавлення у розплав, який зумовлює рідкофазне спікання” (ССНК, с. 225), 2) у мед.

флюс – “набряк щоки від гнійного запалення тканини ясен, спричиненого захворюванням зуба” (ВТС, с. 1541).

Значна кількість термінів керамічної лексики є полісемічними в межах декількох галузей. Так, терміном *агрегати* у фаховій мові кераміки називають “сукупність часток твердої речовини або речовин, пов’язаних між собою у результаті різноманітних впливів силами різної природи” (ССНК, с. 88), у технічній термінології під словом *агрегат* мають на увазі “поєднання декількох складових елементів (машин, пристроїв, даних, програм), конструктивно з’єднаних в одне ціле для спільної роботи”, а в гірничій справі – “сукупність окремих мінералів, які складають гірську породу” (ВТС, с. 10). Термін *модуль* має декілька значень у межах різних галузей: у кераміці – “характеристика міцності матеріалу або його опору різним конкретним видам деформації” (ССНК, с. 116), у фізиці – “назва деяких коефіцієнтів, мірил яких-небудь величин”, у математиці – “число, на яке треба помножити логарифм однієї системи, щоб дістати логарифм іншої системи”, в архітектурі – “вихідна одиниця виміру, встановлювана для даної архітектурної споруди, що служить мірилом для надання пропорційності всій споруді й окремим її частинам” (ВТС, с. 684). Термін *дислокації* також є прикладом вияву міжсистемної багатозначності, оскільки має значення “лінійні дефекти, уздовж та поблизу яких порушено правильне розташування атомних порожнин” (Там само, с. 58) у керамічній терміносистемі, “розташування, розміщення збройних сил на певній території” – у військовій справі, “порушення первинного залягання гірських порід” – у геології, “зміщення кісток при переломах” – у медицині (Там само, с. 299).

Окрім прикладів полісемантичних термінів у близьких до керамічної галузях, у межах досліджуваної лексики було виявлено незвичайні випадки багатозначності. Яскравим зразком використання однієї форми вираження для різних планів змісту є вживання термінів у несуміжних галузях – у кераміці та лінгвістиці, кераміці та філософії. Так, термін *морфологія* в керамічній справі вживають на позначення “форми і структури окремих фаз, що складають гетерофазний матеріал або речовину у взаємозв’язку із загальною структурою останніх” (ССНК, с. 118), а у лінгвістиці трактують як “розділ граматики, що вивчає форму та будову слова, а також система форм змінювання слів певної мови” (ВТС, с. 691). Термін *субстрат* у лексиці кераміки означає “твердий матеріал, на поверхні якого формується прошарок іншого матеріалу із заданими експлуатаційними властивостями” (ССНК, с. 151), у лінгвістиці його тлумачать як “сліди переможеної мови у складі мови-переможця при схрещуванні двох мов”, а у філософії терміном *субстрат* позначають “спільну єдину основу різноманітних явищ, основу спільності або подібності однорідних явищ” (ВТС, с. 1410).

Підвищеної уваги вимагає внутрішньосистемна полісемія, за якої як твірний, так і утворений від нього похідний терміни належать до однієї термінологічної системи. Дослідники виокремлюють різні причини виникнення багатозначних термінів у межах однієї терміносистеми. На думку Н. А. Цимбал, “внутрішньосистемна полісемія – звуження значення одного із термінів” [9, с. 5], а за визначенням М. Р. Процик, внутрішньосистемна полісемія спричинена розвитком відповідних понять, які з часом, розширюючись та уточнюючись, поповнюються вторинним значенням [7, с. 85].

Пристаємо до думки українських термінологів (М. Р. Процик, Т. О. Луко-венко), що існування внутрішньосистемної полісемії є результатом метонімічних транспозицій у межах певної термінологічної лексики. Перейменування може відбуватися серед предметів чи явищ, що тісно межують між собою або перебувають у певному системному зв'язку.

Виокремлюємо багатозначні керамічні терміни, у яких відбуваються метонімічні перенесення, за такими групами:

1) процес – результат: *насичення* – 1) (речовинами) уведення рідких або газоподібних речовин до формовки або спеченого починку з одночасним або наступним проведенням хімічних реакцій...; 2) (магнітне, електричне) досягнення орієнтації у напрямку зовнішнього магнітного або електричного поля усіх відповідно магнітних або сегнетоелектричних доменів (ССНК, с. 122); *проба* (випробування) – 1) наближене визначення функціональної властивості нескладним методом; 2) (зразок) – незначна кількість речовини або матеріалу, що відібраний для проведення аналізу (Там само, с. 161) і под.;

2) частина – ціле: *скрепер* – 1) землерийно-транспортна машина, основним робочим знаряддям якої є підйомно-поворотний ківш з ножами; 2) робочий орган (ківш) канатно-скреперних установок (ВТС, с. 1337);

3) назва сировини – виріб: *шамот* – 1) випалена при високій температурі вогнетривка глиниста порода; 2) цегла, плитки з цього матеріалу або з домішкою його (Там само, с. 1612); *полива* – 1) особлива склувата речовина, якою покривають керамічні вироби; 2) (діал.) посуд (полив'яний, глазурований) (Там само, с. 1031); *кераміка* – 1) полікристалічний консолідований матеріал на основі з'єднань неметалів III – VI груп періодичної системи елементів один з одним та (або) з будь-якими металами, що були отримані за допомогою технологічних процесів... (ССНК, с. 82); 2) вироби з глини, вироби з кераміки (ВТС, с. 535).

Аналіз структури багатозначних керамічних лексем вказує на те, що у полісемантичні відношення вступають переважно однослівні терміни (наприклад, *аналіз, марка, силос* і под.). Чим більше складників має науковий термін, тим мінімальнішою є можливість передавання ним кількох значень.

У межах лексики кераміки переважна більшість полісемантів виражені іменниками. Серед них виділяємо похідні й непохідні лексеми. До непохідних зараховуємо такі терміни, як *витримка, тісто, гарт* і под. Зразками похідних одиниць виступають переважно віддієслівні іменники на зразок *насичення, дислокація, декорування* і под.

За походженням полісеманти української керамічної термінології можемо класифікувати на питомі й запозичені. Існування термінів іншомовного походження в межах терміносистем є явищем закономірним і розповсюдженим. Процеси запозичення не є винятком і для керамічної термінології. Терміни-полісеманти кераміки маніфестують лексеми латинського (*субстрат, агрегат*) та грецького (*морфологія*) походження. З німецької мови до керамічної термінології увійшли такі терміни, як *флюс, тигель* і под., з англійської мови були запозичені лексеми *скрепер, рециркуляція* та ін., а з французької – *шамот, дислокація* і под.

Щодо питомих полісемантичних одиниць кераміки можемо констатувати перевагу українських відповідників серед термінів, що утворилися внаслідок

термінологізації загальноживаної лексики, тобто на рівні зовнішньосистемної полісемії (*ребро, головка, вуса, нитки, осердя, шкурини* і под.).

Під час дослідження багатозначних термінів української керамічної галузі було виявлено синонімічні зв'язки у межах полісемантичних термінів. Так, синонімом до терміноодиниці *агрегати* виступає лексема *конгломерати*, термін *випал* має синонімний відповідник *спікання*. Спостерігаємо процеси синонімізації у парах слів *флюси – топники, субстрат – підкладка*, де синонімічними до чужомовних термінів виступають питомі українські назви. Варто підкреслити, що існування синонімічних пар у межах досліджуваної лексики можна вважати позитивним явищем, оскільки це допоможе при розв'язанні проблеми багатозначності на внутрішньосистемному рівні.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, засвідчена полісемія у термінології керамічної галузі, як і в будь-якій знаковій системі, є результатом науково-технічного прогресу людства та причиною мовних зрушень, що зумовлюють появу зовсім нових одиниць у певній термінологічній системі або проникнення до неї лексем з інших галузей. Уважаємо, що полісемантичність керамічних термінів є оптимальною у випадку їх вживання у несуміжних термінологічних системах, що не ускладнюватиме комунікацію між фахівцями й виступатиме засобом економії мовних ресурсів. Використання ж однієї мовної форми для понять із різним планом змісту в межах однієї терміносистеми є термінологічною проблемою, яка потребує усунення.

1. Головин Б. Н. Лингвистические основы учения о терминах / Б. Н. Головин, Р. Ю. Кобрин. – М. : Высшая школа, 1987. – 104 с.
2. Даниленко В. П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 246 с.
3. Зарицький М. С. Актуальні проблеми українського термінознавства: підручник / М. С. Зарицький. – К. : ІВЦ “Політехніка”; ТОВ “Періодика”, 2004. – 128 с.
4. Лотте Д. С. Как работать над терминологией: основы и методы / Пособие сост. по тр. Д. С. Лотте и Комитета научно-технической терминологии АН СССР. – М. : Наука, 1968. – 76 с.
5. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии / Д. С. Лотте. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – 158 с.
6. Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения / М. В. Никитин. – М. : Высшая школа, 1988. – 168 с.
7. Процик М. Р. Сучасна українська видавнича термінологія : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. – Л., 2005. – 254 с.
8. Рождественская С. В. Структурно-семантическая организация керамической терминологии в английском и русском языках : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.20. – Пятигорск, 2009. – 186 с.
9. Цимбал Н. А. Полісемія в українській термінології органічної хімії [електронний ресурс] / Н. А. Цимбал – Режим доступу : http://www1.nas.gov.ua/institutes/ium/new_books/Documents/terminologichnyj-visnyk-2013-2.pdf.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ВТС – Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. Буцел В. Т.]. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.

РУССТ – Російсько-український словник силікатних термінів / За ред. Й. М. Ящишина. – Вид. друге, випр. і доп. – Л. : Вид-во Державного ун-ту “Львівська політехніка”, 2000. – 168 с.

ССНК – Шведков Е. Л. Словарь-справочник по новой керамике / Е. Л. Шведков, И. И. Ковенский, Э. Т. Денисенко, А. В. Зырин – К. : Наукова думка, 1991. – 277 с.

O. V. Zolota

POLYSEMOUS TERMS IN CERAMIC TERMINOLOGY

The article deals with the phenomenon of polysemy in Ukrainian ceramic terminology. Attention is paid to finding out the causes of appearance of the meaningful terms of the researched vocabulary, to identification the sources of replenishment of ceramics professional language. Outlined the types of meaningful units in ceramic terminology and the classification of the analyzed polysemantic words.

Keywords: ceramic Ukrainian terminology polysemantic word, polysemy of ceramic terms, meaningful term, metaphorization of language units, terminologization of general vocabulary.

УДК 811.161.2'276.6:005.1

Н. Л. КРАСНОПОЛЬСЬКА
(Київ, Україна)

ДИНАМІЧНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНСЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ МЕНЕДЖМЕНТУ

У статті розглянуто динамічні процеси у складі української термінології менеджменту впродовж останніх десятиріч, зокрема висвітлено зовнішні та внутрішні чинники появи неозапозичень, нових значень у відомих словах (неосемантизмів), деїдеологізації, архаїзації та детермінологізації.

Ключові слова: термін, термінологія, динамічні процеси, неосемантизми, неозапозичення, архаїзація, детермінологізація.

Лексичний склад кожної мови перебуває під значним впливом позамовної дійсності та відбиває динаміку її поступу. Інноваційні процеси в лексиці є постійним об'єктом аналізу в наукових працях багатьох учених. Зокрема, різні аспекти мовних змін в українській мові досліджували В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Кочерган, М. А. Жовтобрюх, Л. П. Кислюк, Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Д. В. Мазурик, О. А. Стишов та ін.

“Усі суперечності й виклики глобалізації світу відбиваються насамперед на термінології кожної мови, оскільки цей шар лексики, з одного боку, найчутливіший до науково-технічних та цивілізаційних змін, а з іншого – найважливіший для сучасної комунікації людей” [2, с. 21]. Про те, що дослідження

Н. Л. КРАСНОПОЛЬСЬКА, 2017